



Historische Kring Zuidhorn

6e jaargang nr. 2 december 2016

In dit nummer:

**Geert Reinders in
Zuidhorn**

**Eerste gemeentehuizen
Zuidhorn**

**Weidewagen uit
Noordhornertolhek**

**Voormalige Hervormde
Kerk Enumatil**

Fietsen naar Groningen

**Slag bij Noordhorn,
waar precies ?**

**Terug op het oude
spoor**

**Paspoort Zuidhorner
uit 1860**



Losse nummers € 2,50

Periodiek van de Historische Kring Zuidhorn

6^e jaargang nr. 2 december 2016

Redactie

Nico Attema
Anne Drentje
Kees Kugel
Baukje Vrolijk

Druk

RCG Groningen

Bestuur van de HKZ

<i>Voorzitter</i>	<i>P. H. Pellenbarg</i>
<i>Secretaris</i>	<i>G. Teelken-Piers</i> <i>secretarishkz@gmail.com</i>
<i>Penningmeester</i>	<i>P. Jonkman</i>
<i>Overige leden</i>	<i>A.W. Teelken, W. Renkema, G. van Agteren-Birza</i>

Archief

W. Renkema. Archief is in het gemeentehuis

Website

www.historischekringzuidhorn.nl

Inhoud

Ik wil Geert Reinders hebben	Blz. 4
Eerste gemeentehuizen Zuidhorn	Blz. 8
Weidewagen uit Noordhornertolhek	Blz.12
Voormalige Hervormde Kerk Enumatil	Blz.14
Fietsen naar Groningen	Blz.17
Slag bij Noordhorn, waar precies?	Blz.21
Terug op het oude spoor	Blz.27
Paspoort Zuidhorner uit 1860	Blz.30

ISSN: 2214-6008

Foto Titelblad: Portret van Geert Reinders, bijgenaamd 'de enter' en een foto van zijn entnaald

In memoriam Ed van Zomeren

We ontvingen het droeve bericht dat Ed van Zomeren op vrijdag 18 november 2016 is overleden. Ed was voorzitter van de Historische Kring Zuidhorn van 1983 – 1987. Hij was een begenadigd spreker die duidelijk geïnteresseerd was in de historie van de oude (kleine) gemeente Zuidhorn.

Naast zijn drukke werkzaamheden op het UMCG kon hij gelukkig tijd vrijmaken voor onze vereniging. Hij was niet een typische regelaar of manager, maar vooral de man die zorgde voor de 'historische inhoud' en ook voor de bundeling van de activiteiten.



Het belangrijkste resultaat daarvan: de uitgave van het boek 'De Geschiedenis van Zuidhorn' waarin veel aspecten van die geschiedenis uitvoerig en zorgvuldig zijn beschreven. In zijn bestuursperiode verscheen ook het boek 'Gisteren voor de lens'.

Zijn meest recente activiteit voor de HKZ was de publicatie van drie verhalen over de geschiedenis van Zuidhorn, verteld door denkbeeldige inwoners. Zoals Eelco Homan die aan het begin van de twintigste eeuw commies was op het provinciehuis. Deze verhalen zijn verschenen in ons Periodiek; het laatste deel in juli 2015 met als titel: '1938 Zuidhorn tussen WO I en WO II'.

Eerder was hij nog eindredacteur van het boek 'Straat voor straat, Zuidhorn, Noordhorn en Briltel', verschenen in november 2013.

Zijn inbreng is voor de de Historische Kring Zuidhorn van grote waarde geweest.

'Ik wil Geert Reinders hebben, maar kan hem niet krijgen'

De affaire tussen Geert Reinders en Catharina Costerus

In het voorjaar van 1757 gonst het van de geruchten in Zuidhorn. In de bakkerij van Willem Broerkes in De Oude Straat, op de steiger bij timmerman Jan Jacobs en bij schoenmaker Popke Derks gaat het over niets anders. De uit Duitsland afkomstige tuinman Johan Radewald van de Hanckemaborg praat erover met zijn knechten. De geruchten bereiken ook Aaltje Ops aan de Westergast, die het bed moet houden vanwege tuberculose. En zelfs douairière Swana Alegonda Gruys, de weduwe van Edzard Jacob Clant van Hanckema, hoort ervan.

De grootste onrust heerst echter in de pastorie. Dominee Albert Willem Costerus ijsbeert in zijn kamer op en neer. Hij zou zich over de preek van aanstaande zondag moeten buigen, maar vindt niet de rust om daar goed over na te denken. De geruchten betreffen namelijk zijn dochter Catharina. Het hele dorp praat over de affaire die zij zou hebben met de molenaarsknecht Geert Reinders. Iedereen in Zuidhorn kent hem. Hij is geboren in Bedum in 1737. In 1755 werd hij op de standerdmolen in Zuidhorn aangesteld als knecht. En de eerwaarde Costerus moet het toegeven: Geert is een vlotte, aardige en ook knappe jongen, die zich al snel geliefd wist te maken in het dorp, niet het minst bij de meisjes. Geert heeft vriendschap gesloten met zijn zoon Albert Johannes. De twee jongemannen lenen elkaar boeken. Laatst zag hij zijn zoon lezen in het smaakvolle werkje Tom Jones van Henry Fielding. Maar toenadering tot zijn dochter, dat is absoluut niet aan de orde. Zijn dochter Catharina Helena met een molenaarsknecht, geen sprake van!

Anje Harms voelt zich bepaald niet op haar gemak. Vanmiddag moet ze voor een deftig gezelschap verschijnen. Drie predikanten verwachten haar in de kerk van Zuidhorn, de dominees Venhuisen van Noordhorn, Holst van Niekerk en Meijer van Den Ham en Fransum. Ze begrijpt heel goed waar het over gaat. Zij is degene die het gerucht over Geert Reinders en Catharina Costerus heeft verspreid. Ze heeft tegen Aaltje Hanssen, de vrouw van chirurgijn Pieter Nanninga gezegd dat Catharina huilend had geroepen: 'Ik wil en moet Geert Reinders hebben, maar ik kan hem niet krijgen'. Ze had al dagenlang gehuild, maar wist niet waarom. Dit had Anje onzin gevonden, als je dagenlang huilt weet je heus wel waarom! De conclusie dat ze hilde om Geert Reinders, lag voor de hand. Bovendien had ze diverse malen gezien dat Geert een bezoek bracht aan de pastorie. En zaten

Geert en Catharina ook niet samen op de zanglessen, waar het psalmzingen werd geoefend? Maar goed, dominee Costerus heeft een kerkelijke vergadering bijeengeroepen. Hij is in alle staten en wil weten of zijn dochter iets met die molenaarsknecht te maken heeft. En nu moet Anje voor de kerkelijke vergadering verschijnen.

Als Anje Harms op 6 juni 1757 de kerk binnenkomt, ziet ze de drie eerbiedwaardige predikanten achter een tafel zitten. Ze wenken haar dichterbij. Ze leggen haar uit dat dominee Costerus een onafhankelijk oordeel wenst over de geruchten die in het dorp rondgaan. Ze confronteren Anje met de verklaring van chirurgijn Pieter Nanninga en zijn vrouw: Anje zou bij hen thuis het verhaal hebben verteld over de om Geert Reinders roepende Catharina Costerus. Anje Harms denkt even na en ontkent vervolgens dat zij juffer Costerus om Geert Reinders heeft horen roepen. Wel is Catharina bij haar geweest en heeft haar verteld dat ze zich niet goed voelde. Op Anjes vraag wat er aan scheelde, verklaarde Catharina steeds te moeten huilen, zonder te weten waarom. Anje geeft toe dat ze toen heeft gedacht: dat zou best eens met Geert Reinders te maken kunnen hebben. Ze had Geert ook menigmaal de pastorie zien binnengaan, bij welke gelegenheden Catharina heel 'liberaal' tegen Geert was geweest. Een van de predikanten noteert Anjes verklaring zorgvuldig. Dan kan zij weer gaan.

Op dezelfde dag stopt een koets voor de deur van de kerk. Na enige tijd stapt er een deftige dame uit: de douairière Swana Alegonda Gruys, vrouwe van Hanckema. Zij schrijdt de kerk binnen en wordt met alle eegards door de drie predikanten ontvangen. Dan legt zij een verklaring af: zij is met de vrouw van dominee Costerus op 31 mei 's avonds naar Anje Harms gegaan. De domineesvrouw heeft aan Anje gevraagd of haar dochter Catharina zich onbehoorlijk had gedragen met betrekking tot de molenaarsknecht Geert Reinders. Anje verklaart dat Catharina zich in alle opzichten heeft gedragen zoals een juffrouw betaamt. Op de vraag van mevrouw Costerus waarom zij dan ten huize van chirurgijn Nanninga over Catharina heeft gesproken, ontkent Anje Harms dat zij dat gedaan heeft. De drie predikanten danken de vrouwe van Hanckema voor haar verklaring en nemen met de nodige plichtplegingen afscheid.

In de kerk van Zuidhorn zitten de dominees Venhuisen, Holst en Meijer aan het eind van de dag bij elkaar. Er moet een eindoordeel worden uitgesproken. Ze komen tot de conclusie dat Anje Harms, ondanks haar ontkenningen, schuldig is aan het verspreiden van lasterlijke geruchten over Catharina Costerus, de dochter van Albert Willem Costerus, predikant te Zuidhorn. Zij zal daarom voor een bepaalde periode van het Avondmaal worden geweerd en zal berouw moeten

tonen. Aan Catharina Costerus zal worden medegedeeld dat de geruchten die over haar zijn verspreid vals zijn. Op 12 juni wordt het oordeel van de predikanten ten huize van Anje Harms door de schoolmeester aan haar voorgelezen, in aanwezigheid van twee ouderlingen en een diaken. Anje kan niet veel anders doen dan het vonnis accepteren. De rust keert weer in het dorp.

Bovenstaand relaas zou nooit de aandacht hebben getrokken, als het hier ging om een molenaarsknecht, zoals er zovele waren. Geert Reinders is echter uitgegroeid tot een beroemdheid. Hij is geboren op 19 april 1737 in Bedum. Zijn vader, Reinder Geerts, was daar molenaar op een korenmolen. Toen Geert drie jaar was, overleed zijn moeder. Op de dorpsschool leerde Geert, zoals hij zelf schrijft, niet meer dan lezen en gebrekkig schrijven. Toen hij negen jaar was, nam zijn vader hem van school om hem het molenaarsvak te leren. Reinder Geerts was een vroom man, Geert moest met zijn vader naar kerk en vlijtig de vragen en antwoorden van de catechismus leren. Diverse mensen maakten zijn vader duidelijk dat Geert een schrandere jongen was en eigenlijk verder moest leren, maar Reinder Geerts achtte wereldse wijsheid niet nodig om in de hemel te komen.

Toen zijn vader naar Aduarderzijl verhuisde en molenaar werd op een houtzaagmolen, moest Geert berekeningen maken, dus kreeg hij onderwijs in rekenen. Op twaalfjarige leeftijd maakte Geert een reis van vijf weken op een schip naar Noorwegen, waar hout moest worden gehaald. Onderweg kreeg hij les in rekenen van de stuurman. Toen hij terug was, kon hij aardig overweg met de vier hoofdbewerkingen optellen, aftrekken, vermenigvuldigen en delen.

In 1752 werd hij door de eigenaar van de molen aangesteld als meesterknecht. Nadat zijn vader was hertrouwd en naar Grijpskerk verhuisd, was Geert korte tijd molenaarsknecht op een korenmolen in Winsum en later in Niehove. Omstreeks 1755 wordt Geert Reinders molenaarsknecht op de korenmolen te Zuidhorn, waar het verhaal zich afspeelt dat aanleiding was tot het schrijven van deze bijdrage. Geert Reinders trouwde op 26 december 1757 met de boerendochter Angenietje Klaassen. Zij gingen in 1758 wonen op een boerderij in de Garnwerderhoek, tussen Garnwerd en Winsum. Geert Reinders werd boer en begon als eerste met het enten van vee tegen de veepest, een groot probleem in die dagen. Zijn idee was het vee in te enten met een kleine hoeveelheid veepestbacillen, waarop de dieren antistoffen gingen vormen en immuun werden tegen de ziekte. Zo werd hij de grondlegger van de immunologie. Hij werkte samen met de beroemde hoogleraren Petrus Camper, Wynoldus Munniks en Wouter van Doeveren van de Groningse Universiteit. Camper beweerde later in Engeland dat het idee om vee te enten van hem was! Na veel tegenslagen begon het inenten van vee vruchten af te werpen. Geert Reinders heeft tot zijn dood als vurig patriot verscheidene publieke en

politieke functies vervuld. In de Franse Tijd vertegenwoordigde hij de Ommelanden in de landelijke volksvertegenwoordiging. Hij raakte zo thuis in deze kringen dat iemand die Geert Reinders had horen spreken tegen zijn metgezel zei: 'Is dit een boer?' Geert Reinders overleed op 14 maart 1815 in zijn huis in Bellingeweer, bij Winsum, lezend in het boek 'Het leven van Hillegonda Buisman' van Adriaan Loosjes



Boven: Reinders' huis in Bellingeweer



Links: de grafzerk van Reinders' vrouw Angenietje Klaassen

De eerste gemeentehuizen van Zuidhorn

Het bestuur van kleine plattelandsgemeenten als Zuidhorn had aanvankelijk maar beperkte taken en een burgemeester hield thuis kantoor. De ruimten voor publieke diensten, en voor het houden van vergaderingen werden gehuurd bij een lokale kastelein voor wie de daarmee samenhangende aanloop niet te versmaden was. Net zo min als nu die van het postagentschap bij een supermarkt.

Over het algemeen waren bestuurders niet gelukkig met deze situatie waarin (overmatig) alcoholgebruik door bezoekers en dienstdoenden tot gedoe en onregelmatigheden leidde. Grijpskerk was een van de eerste gemeenten in de omgeving die daarom rond 1887 een eigen gemeentehuis lieten bouwen.

Het Zuidhorner 'Huis der Gemeente'

De gemeente Zuidhorn is ontstaan na de Franse tijd in 1819. Er waren aan het begin van de 19e eeuw enkele café's in het dorp waar het gemeentebestuur mogelijk vergaderde en waar de ambtenaar kantoor hield. Misschien was het de herberg van de weduwe Ossentjuk die in 1832 schuin tegenover de plaats stond waar zich nu In 't Holt bevindt. Zeker is dat het gemeentebestuur halverwege de negentiende eeuw in logement Hoven vergaderde dat daarom de trotse titel *'Huis der Gemeente'* droeg. Een adres waarnaar in advertenties van die tijd regelmatig werd verwezen. Soms ook werd in dergelijke mededelingen de oude naam *'Regthuis'* gebruikt. De tapperij werd tussen 1837 en 1864 uitgebaat door Hendrik Siebrands Hoven en zijn echtgenote Rika Heeres. Latere kasteleins waren Bierling, Spruyt en Suir.

Dankzij de informatie in verkoopadvertenties kennen we de locatie van dit eerste 'gemeentehuis'. Het stond op de plaats waar nu schoenenzaak Land is.

De tweede locatie van het Huis der Gemeente

In 1887 verhuisde het ambtelijk apparaat naar het hotel Js. van Bruggen, nu In 't Holt. De eigenaar had zijn etablissement dat jaar gedeeltelijk laten afbreken en vergroot herbouwen, waarbij hij een gedeelte van het pand bestemde voor de gemeentelijke dienst. Architect was Marinus Viets, die in datzelfde jaar het gemeentehuis van Grijpskerk ontwierp. De verhuizing naar een meer aangepast pand hield hoogstwaarschijnlijk verband met de (grond) wetswijziging die eiste dat het gemeentebestuur over eigen ruimten moest beschikken. De eigenaar van het 'Huis der Gemeente' kon of wilde misschien niet aan de nieuwe voorwaarden van het rijk voldoen.



Hotel Addens, voorheen Van Bruggen, na 1900. Kort daarvoor had Addens links van het hotel een nieuw gebouw laten 'timmeren' dat hij aan de gemeente verhuurde.

In 1896 werd A.H. Addens de nieuwe eigenaar van het hotel dat nadien lange tijd zijn naam zou dragen. In oktober van dat jaar schreef hij een brief aan de 'de edelachtbare raad der Gemeente Zuidhorn' waarin hij meedeelde dat hij:

'genegen is om het gebouw te verbeteren door vertimmering van het zijgebouw waardoor voor den gemeentelijken dienst beschikbaar zullen worden gesteld: boven een zaal voor het houden van vergaderingen en eene secretarie, benevens beneden eene flinke wachtkamer, alles tevens met eene behoorlijke inrichtinge voor de berging van het archief; een en ander in te richten geheel onder aanwijzing en goedkeuring van H.E. Burgemeester en Wethouders'.

Het ziet er naar uit dat hij vreesde anders zijn profijtelijke klandizie wel eens te kunnen verliezen. B&W gingen kennelijk op het voorstel in want links van het hotel werd een nieuw gebouw 'getimmerd'. De ruimten waarin gemeente en waterschap kantoor hielden waren voortaan fysiek gescheiden van die van het logement.

Relatie tussen huisbaas en gemeente

Dat Addens niet alleen huisbaas was maar dat hij ook de catering verzorgde blijkt uit de brief die ik in het gemeentelijk archief vond. Daarin is sprake van levering van tabak, pijpen en koffie voor twaalf raadsvergaderingen en gemiddeld twintig

vergaderingen van B&W. Daarbij komen nog de dagelijkse kopjes koffie voor de vier heren op de secretarie. De kastelein ontdekte al snel dat de overeengekomen vergoeding te scherp was gecalculeerd daarom verzocht hij het college beleefd om accoord te gaan met de prijsverhogingen.

1210 koppen koffie. Aangenomen, dat er ongeveer 100 dagen per jaar één der vier heren ter secretarie ontbreekt; blijft de werkelijke levering 1100 koppen koffie. Adresfant meent niet onbescheiden te zijn; Modelschbare heeren beleefd te verzoeken daarvoor de helft der gewone prijs of 5 ct per kop te willen vergoeden, en dus de tegenwoordig bepaalde vergoeding met $1100 \times 5 \text{ ct}$, of $\text{f} 55$ te verhoogen.

U welkdoende

A. H. Addens

Laatste deel van Addens' brief van 26 oktober 1896 waarin hij B&W beleefd verzoekt om accoord te gaan met de voorgestelde prijsverhogingen

In 1916 kwam er tenslotte toch een einde aan de 'inwoning'. De gemeente betrok het nieuwe, door Siekman in retrostijl ontworpen gemeentehuis. Dat was nog tot na de gemeentelijke herindeling van 1990 in gebruik voor raadsvergaderingen.

Wat er gebeurde met het eerste 'Huis der Gemeente'

De kastelein die gemeente en waterschap met lede ogen zag vertrekken, zette zijn logement in 1887 te koop tegen 'de geringe som van f.4700, -'. Wie de koper was is niet bekend. In ieder geval was Js. van Bruggen in 1896 de nieuwe eigenaar. Hij liet het gebouw gedeeltelijk afbreken en herbouwen tot een dubbel woonhuis dat op ansichtkaarten uit die tijd betiteld wordt als 'Pension van Bruggen'.

'De notaris Koning te Zuidhorn zal op dinsdag 1 februari e.k. 's avonds 6 uur, in na te melden logement, ten verzoeken van P.S Suir verkoopen: Het vanouds bekende LOGEMENT het Gemeentehuis, daartoe volgens de Wet geheel ingericht, met Vergunningsrecht, bestaande uit; flinke behuizing met 2 verdiepingen, waarin Jachtweide, Bovenzalen, verschillende Kamers, Zaal waar de Raadsvergaderingen en Kantoor wordt gehouden, Keuken, Kelder, groote SCHUUR, STALLING en DOORREED, met eigen Erf en Tuin, samen groot 29 A. 40 C, gunstig staande en gelegen aan den Rijksweg in het dorp Zuidhorn.

Advertentie van 28 januari 1887 waarin P. S. Suir zijn zaak tegen 'een geringe prijs' te koop aanbiedt.



Op de plaats waar voordien een logement stond met de naam 'Huis der Gemeente' liet Js. van Bruggen in 1896 dit dubbele woonhuis bouwen naar ontwerp van M. Viets. Anno 2016 is schoenzaak Land in het pand gevestigd.

Het huis staat er nog, maar het heeft in de laatste decennia diverse gebruikers gekend. Tot de jaren zestig werden de vier appartementen door huurders bewoond. Daarna huisvestte het gebouw achtereenvolgens een cafetaria, een textielzaak, een Spar supermarkt en nu dus een schoenzaak. Een en ander ging gepaard met steeds weer nieuwe bouwkundige aanpassingen. Het gevolg is dat het oorspronkelijke huis, dat door zijn gevelindeling en monumentale ingang met pilaren een zekere allure bezat, onherkenbaar veranderde. Slechts met moeite herkent men vandaag de oorspronkelijke raamverdeling in het metselwerk.

Weidewagen uit Noordhornertolhek

Noordhornertolhek is het kleine plaatsje waar het Hoendiep en het Van Starckenborghkanaal samenkomen. Vroeger was hier inderdaad een tol, niet alleen voor het verkeer langs het Hoendiep, maar ook voor de vrachtaarders op het Hoendiep. Daarom moesten de schepen hier wel voor kortere of langere tijd aanleggen, zodat er gelegenheid was voor wat boodschappen, of om van scheepsjager met paard te wisselen, of ook – niet te vergeten – om de inwendige mensen te versterken. De Lemmerboot die personen, vee, en vracht vervoerde van Groningen naar Lemmer en terug maakte altijd een stop in Noordhornertolhek. Redenen genoeg om hier een kroeg, een kruidenierswinkeltje en een smid te hebben.

Lange tijd was Johannes van der Woude de smid. De smederij was eerst in Noordhornertolhek zelf, bij zijn huis, maar vanaf het begin van de vorige eeuw had hij meer ruimte nodig en kon hij beschikken over een loods aan de overkant van het Hoendiep, dus in Noordhornerga. Hij kon daar gemakkelijk komen, namelijk even over de Gabrug en dan was hij er.

Toen het Van Starckenborghkanaal was gegraven werd dat veel moeilijker: omrijden via de brug tussen Noordhorn en Zuidhorn, of per roeiboort naar de overkant. Smid Van der Woude koos voor de route per boot.

Om paarden te beslaan en voor kleine reparaties (bv. banden plakken á 25 cent) kon je terecht bij de oude smederij, maar grotere apparaten werden in de loods aan de overzijde gebouwd. Johannes van der Woude is overleden in 1941; het bedrijf werd voortgezet door zoon Joh. van der Woude jr.

Sjabbo Datema vertelde me dat Joh. van der Woude een prima smid was, die goed mee dacht met wat de klant graag wilde. Hij maakte allerlei speciale werktuigen voor de provincie. Maar ook voor de boer, onder andere een zogenaamde weidewagen. Met die wagen in de wei kon de boer zijn koeien buiten melken en hij hoefde de koeien dus niet eerst naar de stal te brengen. Wat had je nodig: een ruime plek voor een aantal (zeg maar 15) koeien, waarbij iedere koe gemolken kon worden met een voor die tijd gebruikelijke melkmachine met vacuümpomp. Die pomp werd

aangedreven door een benzinemotor, later vaak door een dieselmotor, die meer bedrijfszeker was. Vlak bij elke koe moet een speciale emmer aangesloten kunnen worden op de vacuümleiding naar die pomp. Het aantal koeien dat tegelijk gemolken kan worden is gelijk aan het aantal speciale emmers van de boer, bijvoorbeeld twee.

Joh. van der Woude bedacht een constructie met een leiding ruim boven de koeien, en dus ruimte voor de koe, maar vooral ook ruimte voor de boer om te werken. De foto laat de weidewagen van Datema zien met, duidelijk zichtbaar de hoog aangebrachte vacuümleiding.



Van der Woude heeft in de vijftiger en zestiger jaren een flink aantal van die weidewagens gebouwd, aangepast aan de wens van de klant. De wagens hadden ijzeren wielen, die goed bruikbaar waren en bleven, ook na langdurig gebruik buiten; dit waren meestal wielen van afgedankte maaimachines. Zijn vrouw Martje Siegers zorgde er voor dat alles prima werd afgeleverd, dus zorgvuldig in de menie en grondverf en daarop een sterke laklaag.

Die wagens kwam je op diverse plaatsen in Nederland tegen. En om het eens in hedendaagse termen te zeggen: een goed en ambachtelijk product!

De voormalige Hervormde kerk van Enumatil

Wie 's zomers na een flinke wandeling of fietstocht is neergestreken op het terras van Tante Til in Enumatil en wachtend op de bestelling naar het huis aan de overkant van de weg kijkt, ziet iets merkwaardigs: in de gevel van dat dubbele woonhuis zijn de contouren van kerkramen te zien. De vraag die bij een heerlijk kopje thee bij je opkomt is: wat is de geschiedenis van dit woonhuis in Enumatil? Je verdiept je erin en er ontrolt zich een boeiend stuk regionale kerkgeschiedenis.

Tot halverwege de negentiende eeuw had Enumatil geen kerk. Elke zondag liepen de inwoners van het dorp over een smal kerkpad door de laaggelegen landerijen naar Lettelbert, waar de Enumatilsters ter kerke gingen. Ze moesten regelmatig via vlonders (planken) de sloten oversteken. Vlak na de Franse tijd werden de landerijen aan het Lettelberterdiep bedijkt en kwam er een watermolen. De aldus ontstane polderdijk kon dienen als kerkpad, maar was al gauw net zo slecht begaanbaar als het oude pad. Het zal dan ook niemand verbazen dat er weinig mensen uit Enumatil op zondagmorgen in de kerk van Lettelbert zaten, hoewel zij het grootste aandeel hadden in het ledental van deze kerk. Met name voor een groot deel van de vrouwen was de barre tocht door de weilanden of over de dijk te veel gevraagd. Menigmaal moest zelfs van bootjes gebruik worden gemaakt om in Lettelbert te komen. Op Eerste Kerstdag 1780, het was guur weer, nam maar één gemeentelid uit Enumatil deel aan het Avondmaal. De dappere vrouw die de tocht had volbracht heette Jantje Alberts. Er werd in die tijd doorgaans vier keer per jaar Avondmaal gevierd, dus men moest enige tijd wachten op een nieuwe gelegenheid.

Dominee Aaldrik Ebbens Sissingh (1788-1852) van Lettelbert drong er in 1816 op aan de dijk met een laag zand te verstevigen. Blijkbaar was er in 1819 nog niets gebeurd, want de kerkgangers liepen weer over het oude kerkpad door de weilanden. De eigenaars van de landerijen waarover het pad liep, wilden van dat geloop over hun land af en haalden de vlonders weg. De burgemeester van Leek moest zich er zelfs mee bemoeien en Gedeputeerde Staten gaven bevel het pad weer begaanbaar te maken. Toen met hoge boetes werd gedreigd, legden de onwillige landeigenaren weer planken neer, maar nu heel smalle! Uiteraard werd daarover geklaagd. Bovendien vroegen de kerkgangers om leuning naast de vlonders. De sloten waren verdiept en verbreed sinds de watermolen was geplaatst en zo'n sloot oversteken over een smalle plank zonder leuning was riskant. Ze wilden ook graag klaphekjes in de hekken op het pad, om klauterpartijen in zondagse kledij te voorkomen. Deze wensen zijn grotendeels ingewilligd.

Tientallen jaren is met het probleem van de zondagse tochten naar Lettelbert en terug geworsteld. Allerlei oplossingen werden bedacht. Vanaf 1756 al ging dominee Groenman van Lettelbert regelmatig voor in de school van Enumatil. Vanwege de lage zoldering stond hij daar 'tegen de balken te preken'. Daar werd ook wel het Avondmaal gevierd, om de mensen de barre reis naar Lettelbert te besparen.

Vanaf het midden van de negentiende eeuw werden concrete plannen gemaakt voor de bouw van een Hervormde Kerk in Enumatil. Een vervelende bijkomstigheid was de Afscheiding, die in 1834 onder leiding van ds. Hendrik de Cock (predikant te Ulrum) was begonnen. Deze beweging verzette zich tegen het modernisme dat de prediking in de Hervormde Kerk beïnvloedde en bepleitte een terugkeer naar de orthodoxie. Van de toch al kleine Hervormde Gemeente van Enumatil en Lettelbert scheidden zich dus ook nog mensen af. In maart 1847 werd te Enumatil een kerkgebouw ten behoeve van de afgescheidenen ingewijd, het eerste kerkgebouw in dit dorp!



Enumatil rond 1900. Gezicht op de Hervormde Kerk met dakruiter.

Uiteindelijk kregen ook de hervormden een eigen kerkgebouw, dat deels als school werd gebruikt. Eerst werd dus de school als kerk gebruikt en na de bouw van de kerk was het andersom! Het rijk droeg zevenhonderd gulden bij, de provincie vijfhonderd. Daarnaast kwam er nog zevenhonderd gulden uit het fonds voor noodlijdende kerken. De Hervormde Kerk van Enumatil werd op zondag 8 oktober 1848 ingewijd door dominee Sissingh. Zijn preek ging over psalm 26 vers 8. Daar staat: 'Heer, het huis waar u woont heb ik lief, de plaats waar uw glorie verblijft'.

Helaas was er ook de liefde voor sterke drank die dominee Sissingh al jaren eerder parten had gespeeld: herhaald drankmisbruik was in 1832 aanleiding voor een schorsing uit het ambt van predikant. Maar wellicht had hij inmiddels zijn leven gebeterd.

Omdat de kerk over een soort van dakruiter beschikte, kwam daar ook een kleine klok in te hangen. Koster, klokkenluider en voorzanger werd schoolmeester Jan Venema. Tijdens een hevige storm in 1863, waarbij vrijwel geen huis onbeschadigd bleef, begon de klok uit zichzelf te luiden. In 1865 werd de grotere klok van de kerk van Lettelbert, gegoten in 1651 door Jakobus de Vrij, overgeplaatst naar Enumatil. Deze klok werd geluid om 8.00 uur, 12.00 uur en 18.00 uur, om het begin en het eind van de werkdag en de tijd voor het middagmaal aan te geven. Er bevond zich ook een orgel in de kerk, in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw bespeeld door Jantje Balk, de dochter van kastelein Pieter Balk, die ook als voorlezer in de kerk fungeerde. Toen haar vader eens een verkeerde psalm opgaf, corrigeerde zij hem luidkeels, waarop Pieter riep: 'O, bliksem, doe hest geliek, Jantje!'.



De vroegere Ned. Hervormde Kerk van Enumatil, nu een dubbel woonhuis.

Na de Tweede Wereldoorlog nam het aantal hervormden in Enumatil af en waren er minder kerkdiensten. Na de kerkscheuring in de Gereformeerde Kerk in 1944 werd het gebouw nog gebruikt door de synodaal gereformeerden. Die kregen in 1955 een eigen kerkgebouw aan het Hoendiep. Daarmee kwam een einde aan de functie van het gebouw. In 1956 werd de kerk voor drieduizend gulden verkocht aan de heer Hans Top, die het gebouw in 1958 transformeerde tot dubbel woonhuis, waarbij hij een deel van de muren opnieuw gebruikte. En dat is de reden dat de contouren van kerkramen nog zichtbaar zijn.



BURGLER

TRANSPORT BV



Industrieweg 2a
9604 TG Noordhorn
Telefoon (0594) 50 25 33
Fax (0594) 50 23 93
www.burgler.nl

**Gespecialiseerd in het vervoer
van vloeistoffen**



Dierenspeciaalzaak
Tuinbenodigdheden
Hengelsport
Vrijtijdsartikelen.

Dorpsvenne 5 / Nieuwstraat 3
Tel.: 0594 502502
Fax: 0594 507649
(We bestellen gratis)
e-mail: ahc.wegman@cs.com
www.arnoldwegman.nl

Tegen inlevering van deze advertentie 10% korting op uw aankopen
(geldt niet voor aanbiedingen)



Historische Kring Zuidhorn

BOS

MANNENMODE

Bos Mannenmode
Hoofdstraat 10
9801BX Zuidhorn

Voorstraat 97
9291CE Kollum

H. Schipper

Administratieve en financiële
dienstverlening

Hans Schipper

Boslaan 46
9801 HH Zuidhorn
tel. 06-51560292
E-mail :
hans.schipper@hemet.nl

Autobedrijf
Freddy van der Veen

Nieuwe en gebruikte auto's



Handelsweg 19b
9804 TK Noordhorn - Zuidhorn
Tel 0594 - 502 433 / 502 414
Fax 0594 - 500 044

Universeel reparatiebedrijf

www.freddyvanderveen.nl



P.H. Matter
Gediplomeerd bestrijdingstechnicus

Ongediertebestrijding:

ratten, muizen, wespen, vlooien,
houtworm, bedwants, kakkerlak,
vleesvlieg, muggen, mijten, vliegen,
ovenvisjes, pissebedden, biktoren,
woelratten, enz.

*Ievens uw adres voor advies,
zwambestrijding, vogelwering en vochtwering*

Meidoornstraat 1
9804 SH Noordhorn
Tel. 0594-503005
Mobiel 06-57584262
E mail info@mollencursus.nl

Zoek het niet te ver haal het bij de Zevenster!

- **Diervoeders**
Hond, Kat, Knaagdier, Vogels, Kippen (ook Biologisch)
Paard, Geit, Varken, Schaap, Alpaca, Koe enz.
 - **Tuinbenodigheden**
DCM, Kunstmest, Kalk, Potgrond, Koemestkorrels,
Gereedschap, Verdelingsmiddelen enz.
Groenteplantjes (*De Ster Werk-Leerbedrijf*), Hoardhout
 - **Werk/Kleding** Veiligheidsschoenen / Klompen, Laarzen,
Werkbroeken, Sakken
 - **Patura** Afrasteringsmateriaal, Ronde palen
 - **Speelgoed** Bruder, Siku, Playmobil, Lego, Duplo
- En nog veel meer, kijk op www.babyvenkindshop.nl



De Gast 82
9801 AH Zuidhorn
0594-502074 winkel@dezevenster.com
Tel. 0594-502074



- Verkoop nieuwe en gebruikte auto's
- Reparatie, onderhoud en APK van alle merken

Toyota dealer

Pijpker



Langestraat 22 Noordhorn
Tel. 0594-507850



Gezellig uit eten?
Ook dat kan in ons mooie bedrijf

Tevens voor feesten en catering

De Gast 39 9801AB Zuidhorn
Tel. 0594-502143 www.balk-zalencentrum.nl



Administratiekantoor

Rossing

www.rossingadm.nl



Rabobank

Fietsen naar Groningen, langs 't kanaal

Kort geleden kwam ik een (nog niet zo heel) oude foto tegen, die wellicht had kunnen dienen als een zoekplaatje. Op het oog een leuk paadje, met aan het begin een viertal borden waarop je leest wat er niet mag en ook dat je moet oppassen. Ik heb dat pad langs 't kanaal vaak op de fiets gereden. Bijna altijd kwamen er dan gedachten bij me op die te maken hadden met die borden. Hieronder zal ik die gedachten met u delen. Ook noem ik enkele bijzondere belevenissen op dat pad.

Laat mij beginnen met het rechterbord: 'Bij gladheid wordt niet gestrooid'. Waarom eigenlijk niet, was mijn vraag, die nog steeds niet is beantwoord. Als er zou staan: 'Bij gladheid wordt hier niet als eerste gestrooid' dan had ik geen bezwaar. Dit moet ik wel even plaatsen in de situatie destijds. Groningen had net (1980) een nieuwe Commissaris van de Koningin, de heer Henk Vonhoff. Hij had bij het aanvaarden van zijn ambt juichend over de fietsmogelijkheden in onze provincie gesproken en zelfs gepleit voor toename van woon-werkverkeer per fiets. En daarna kwam dit rare bord. Onbegrijpelijk.



Het linkerbord is jammer genoeg net niet volledig op de foto gekomen. Welnu, brommen deed ik niet, misschien wel grommen (tegen Vonhoff...) maar dat mocht dus niet.

Dan staat er een bord dat aangeeft dat we moeten oppassen omdat er gewerkt wordt. Dat bord heeft er heel lang gestaan, ook toen er helemaal niet werd gewerkt. Als er echt iets gebeurde was dat meestal om een grote scheur in het plaveisel te repareren, scheuren die waarschijnlijk werden veroorzaakt door de wortels van de bomen vlak naast dat pad. Dat is tegelijk ook de reden dat het vierde bord werd geplaatst: 'Slecht wegdek' of zoals iedereen zegt: 'Uitholling overdwars' Nu is dat laatste niet direct van toepassing; uitbolling zou beter zijn. Hoe dan ook, het wegdek was slecht. Ik dacht weer aan Vonhoff: waarom repareer je dat zaakje dan niet een keertje goed?



Inmiddels verdwenen woning op de hoek van fietspad en Spanjaardsdijk Noord

Er staat niet een bord 'Pas op voor brandnetels' Die groeiden vrijwel ongehinderd, want gemaaid werd er slechts een keer per jaar. Op mooie dagen reden fietsers meestal in korte broek. In dat geval kon hij zelf kiezen: ofwel links ofwel rechts ofwel aan beide zijden door de brandnetels te worden geprikt! Want het fietspad was smal.

Fietsen samen met een vriend of collega betekende dan ook dat je voor of achter die persoon moest rijden. Uiteraard een voordeel voor de achterste bij tegenwind. De meeste struiken hielpen om de noord of noordwestelijke wind te breken. Maar een harde zuidwester kon ongehinderd over het kanaal en maar weinig gebroken door de bomen een flinke inspanning vragen. Graag wilde je wel met de armen op het stuur liggen, maar helaas, de vele hobbels door de boomwortels maakten het echt moeilijk.

Op de uren dat ik langs dit pad reed waren scholieren al lang voorbij (of ze kozen voor een groep die langs de Friese straatweg naar Groningen ging). Langs 'mijn' fietspad reden vooral mensen die in Paddepoel werkten, of de buitengewone sportievelingen die veel verder in de stad moesten zijn. Er waren enkele echte hardfietsers, waaronder ook bekende collega's. Het bijzondere was dat die vrijwel allemaal dezelfde boodschap hadden als ze je gingen passeren: 'Sorry Anne, maar ik moet nog snel even wat doen / afmaken / bellen / regelen'. En vort ging het weer, in snel tempo werd de afstand groter. Je had soms neiging om er hard achteraan te gaan en dan later op de bredere weg quasi onvermoeid weer naast hen te gaan fietsen, maar die vlieger ging mijnerzijds toch meestal niet op.

Ik houd er van om rond te kijken. Een enkel keer een wezeltje gezien en een gele kwikstaart. Vooral het gedeelte tegenover "het Stort" halverwege Aduard was leuk (voordat er een pad werd aangelegd). Het was goed begroeid, veel struiken en bomen met op de walkant een strook gras. Daar zag je een enkele keer een ree, zelfs wel eens twee. En ook eens een vos. Ik herinner me een late tocht, op de avond (juni 1999) dat The Rolling Stones optraden in het Stadspark. De muziek was luid en duidelijk te horen, geloof het of niet. Maar die ree aan de overkant trok zich nergens iets van aan. Ook niet van mij. Toen ik behoedzaam vaart minderde en stopte achter een boom kon ik tegelijk genieten van een rustig grazende ree en van de zang van Mick Jagger.

En dan is er nog 'het huisje'. Direct aan het begin van het fietspad, waar het overige verkeer moet afbuigen naar de Spanjaardsdijk Noord.

Een klein huisje, nu eens bewoond, dan weer leegstaand; soms een leuk zitje en tuintje, dan weer een troep. Steeds een verrassing als je er een maand of langer niet langs gefietst was. Wist u trouwens dat dit huisje een belangrijke rol speelt in de roman 'Zonder genade' van Renate Dorrestein? Het huisje is gesloopt, de fraaie bomen zijn gekapt maar helaas, de plek 'ziet er niet uit'. (Kijk maar op de foto van Jan Blaauw, november 2012)

Intussen is er natuurlijk al wel echt wat gebeurd. Men heeft een prachtig nieuw fietspad aangelegd, op de walkant, tussen bomen en kanaal. Breed en vlak, geschikt om voorover met armen op het stuur te rijden, want de wind kan meestal ongehinderd zijn kracht uitoefenen. Het oude pad is verdwenen of overwoekerd. Het is nauwelijks voor te stellen dat daar een pad geweest is, waar ik zoveel wonderlijke gedachten heb gehad. Onder andere over provinciale bestuurders die zelf nooit bij winterdag over een glad fietspad gingen rijden waar niet werd gestrooid.

Verzoek aan de lezers

De redactie zou graag een reactie willen ontvangen op de volgende vragen:

-Het stationsgebouw van Zuidhorn is als zodanig niet meer in gebruik. In het gebouw is al een tijdje een pizzeria gevestigd met de naam: 'Het derde perron'. Leuk gevonden! Vroeger had men het over de trein die bijvoorbeeld van het eerste perron vertrok, maar hoe zat dat nu precies in Zuidhorn? Was er ook een derde perron?

-In het Schoolmeesterrapport van Noordhorn, dat we een jaar geleden in dit periodiek hebben besproken, staat dat er destijds (1828) in Noordhorn twee vlijfschaftweverijen waren. We hebben ons afgevraagd of er onder de lezers iemand is die nog weet waarvoor die werden gebruikt. We hebben gelezen dat er nog zo'n weefgetouw in Staphorst staat.

Slag bij Noordhorn, waar precies?

Fietsend langs de Friesestraatweg van Niezijl naar Noordhorn laat ik mijn ogen over de akkers en de weilanden dwalen en probeer mij voor te stellen hoe hier eeuwen geleden de mannen van Norreys, Willem Lodewijk en Sonoy in dezelfde richting trokken om slag te leveren met Verdugo's troepen¹. En ik vraag mij af waar de verschillende fasen uit de strijd zich hebben afgespeeld op het nu lege 'slagveld', dat er in tegenstelling tot dat van Heiligerlee of Mook², nog vrijwel ongerept bij ligt. Links in de verte stormden de ruiters van Norreys op de vijand af en leken vrijwel zeker van de overwinning. Rechts van mij langs de oude kleiweg naar Friesland galoppeerde de 21-jarige Willem Lodewijk met zijn schutters te paard in een poging de Spaanse linies te doorbreken en verwarring te zaaien. En links voor mij, aan de rand van Noordhorn, ligt de strook land waarop de Spaanse bevelhebber Verdugo zijn regimenten had opgesteld.

Waar precies?

Natuurlijk, in het dorp staat een informatiebord met een plattegrond. Maar dat kaartje met blokjes en pijlen vind ik wel erg abstract. Ik wil meer weten en lees Verdugo's herinneringen aan deze gebeurtenis en ontcijfer de teksten van oude Nederlandse kroniekschrijvers als Bor, Hooft en Van Meteren³.

Zo hoop ik een beter beeld te krijgen van wat zich die dag afspeelde, en daardoor een antwoord te kunnen geven op de vragen die tijdens het fietsen bij mij op kwamen. Dus: waar precies stonden de Staatsen voor het begin van de strijd opgesteld? En de Spaanse troepen? En waar had Verdugo zijn hinderlagen gelegd?

Verdugo

Het is Verdugo's verdienste dat hij een vrij nauwkeurige beschrijving geeft van de terreinkenmerken en van de opstelling van beide legers⁴. In zijn schildering van het gebeuren *meen* je de vermelde plaatsen nog in het landschap van nu te herkennen. De kleiweg, die Verdugo een brede weg noemt, ligt nog steeds op dezelfde plek, net als de stroomgeul van de Oude Riet. Maar andere oriëntatiepunten die hij noemt zijn moeilijker te bepalen. Zoals het 'bergje' dat aan het begin van de slag een belangrijke rol speelt. De troepen staan dan opgesteld en Verdugo heeft zojuist opdracht gegeven om de 'schermutselingen' te beginnen. Deze fase vormt de inleiding op de eigenlijke strijd. Op drie plaatsen laat hij (ruiters) prikacties uitvoeren om tegenover hem staande Staatse regimenten in beweging te

krijgen. Verdugo: *Tijdens deze schermutselingen brachten de vijanden vijf veldstukken naar voren en begonnen ons te beschieten. Daarmee bereikten ze echter niet veel. Alleen een van mijn tromslagers werd dodelijk getroffen. De schermutselingen laaiden tot drie keer op. Daarbij ging het om het bezit of verlies van een groene verheffing (Verdugo noemt het een 'bergje') op het terrein tussen beide legers in.*

Waar kan dit geweest zijn? Jan van den Broek, die Verdugo's memoires in hedendaagse taal herschreef, sluit uit dat het een terp was. Maar wat was het dan wel?

Het 'bergje'

Ten westen van Noordhorn lag een dichtgeslibde bocht van een zeearm, die in 1453 was bedijkt. Dit vroegere met prielen dooraderde stuk kwelderland was in 1581 veel minder vlak en strak dan nu. Het is dan ook goed mogelijk dat een deel van de Staatse troepen zich op een vroegere kwelderrand bevond, een hogere plek waarop ook de vijf meegebrachte kanonnen werden neergezet.

Waar zou die wat hogere plek gelegen kunnen hebben? De reliëfkaart en de bodemkaart leveren enkele aanknopingspunten. Zo is de loop van de vroegere dijk om de Noordhorner Ham goed zichtbaar. Deze dijk uit 1453 liep in een boog vanaf de rug van Noordhorn tot aan de kleiweg naar Friesland. De huidige ree naar de boerderij van Vermuë (V), valt vrijwel samen met deze oude dijk.

Was de 'groene verheffing' van 1581, een op een kwelderrand gelegen dijkrest? Sterker nog was het de hoogte waarop nu de zojuist genoemde boerderij staat?

In dat geval bevonden de staatsen zich aan het begin van de gevechten ter hoogte van deze vroegere dijk. Ruim 400 meter van de Spaanse linies.

De opmerking van Verdugo dat de kanonnen van Norreys weinig uitrichtten ondersteunt deze mogelijkheid. Het bereik van dit geschut was hoogstens zo'n 450 meter.

Verdugo's hinderlagen

De Spaanse troepen stonden aan de hogere kant van het terrein. De sloten waarachter de eskadrons veilig stonden opgesteld waren misschien niet allemaal even breed en diep maar ze vormden voor de Staatsen wel een hindernis. Bij het overtrekken ervan zou hun gevechtsorde snel verloren gaan. Verdugo rekende er op dat zijn aanvallers daarom 'de weg van de minste weerstand' zouden kiezen.

Hinderlaag nummer 1

Verdugo: *Op onze linkervleugel bevond zich een brede weg, die tegelijk ook de enige route was waarlangs de vijandige ruitery - op diens rechtervleugel - kon*

aanvallen. Ter weerszijden van de vleugels was het land drassig en doorsneden met sloten. In de richting van de weg, op ongeveer 300 pas afstand van onze eskadrons, posteerde ik een kapitein van mijn regiment met tegen de 200 musketiers en haakschutten'

De plaats van deze hinderlaag **H 1** is wel ongeveer aan te wijzen. Ter hoogte van de kruising van kleiweg en Rijkssstraatweg toont de reliëfkaart een laagte die in 1581 waarschijnlijk met riet en elzen begroeid was. De Spaanse linkervleugel, bestaande uit zo'n 250 ruiters, bevond zich volgens Verdugo dus zo'n 210 meter ten (noord) oosten van deze hinderlaag. Ter hoogte van het 'Gouden Houkje'.

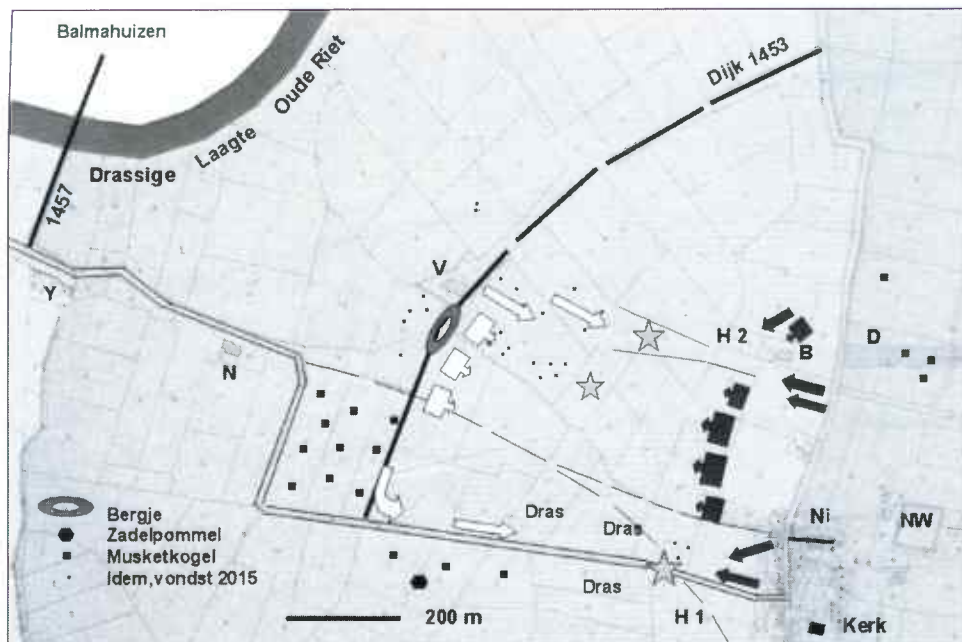
De tweede hinderlaag H 2

Verdugo's rechtere vleugel, ook ruiters, bevond zich ergens westelijk van het huidige dorps huis (**D**). Daar had hij al eerder in het voorterrein een doorgang gecreëerd door het dempen van sloten, en wel zo dat een (taps toelopende) doorgang was ontstaan. Aan het einde daarvan bevond zich Verdugo's 'lokaas': twee vanen Spaanse ruiters en een paar honderd haakschutters die op enige afstand van de hoofdmacht, en dus ogenschijnlijk kwetsbaar, bij een huis (**B**) stonden opgesteld. Dit 'huis' kan het latere buitengoed Buirsema van o.a. Hero tho Nansum (1625) zijn geweest. Tot 1963 stond hier de in dat jaar afgebrande boerderij van de familie Holtman.

De versmalling in de passage zou de aanvallende Engelse ruitery verderop dwingen om te 'ritsen' waardoor hun formatie verbroken werd en dus kwetsbaar. Verdugo markeerde de versmalling in dit 'slotenvrije' traject met twee palen. Waren de Engelsen die gepasseerd dan moesten zijn soldaten aanvallen en een wig tussen de aanvallers drijven. Deze opzet mislukte door het ongeduld van de Spaanse ruitery die te vroeg aanviel, de gemerkte plek passeerde en vervolgens zelf in de problemen kwam *'zij werden aangevallen en verslagen'* aldus Verdugo.

De Nederlandse kroniekschrijver Van Meteren schrijft over deze doorbraak:

'Kapitein Willems (Williams) met de Engelsche Ruiters, en de Luitenant van Elderborn met de zynen, ziende de twee Vanen van Verdugo, daar het eene roode rokken van droeg, zette hy met vollen ren daar op aan, in diervoegen dat ze zommigen nedervelden, anderen namen de vlugt, en werden gedreven tot achter Northorn, tot schande der Roodrokken' (Roodrokken bijnaam voor de spaanse soldaten waarschijnlijk vanwege de kleur van een of meer kledingstukken)



*Toelichting: De symbolen zijn getekend op de kaart van 1832. De huidige Rijksstraatweg en Langestraat zijn als stippellijnen weergegeven. De Staatse eenheden worden met **witte** symbolen aangeduid, de Spaanse met **zwarte**. De **blokjes** zijn regimenten voetsoldaten die rond 1000 man telden, zo'n 10 vendels (compagnieën) bewapend met pieken, roeren en musketten. De **pijlen** staan voor de ruitery. **Sterren** markeren enkele plaatsen waar beslissende gevechten plaatsvonden.*

*Aangenomen wordt dat de van Niezijl komende troepen even voorbij **N** naar het noorden afbogen en zich aanvankelijk achter, en op, de resten van de oude dijk opstelden.*

*Belangrijke oriëntatie punten zijn: **Y**= Ypegat, **N**=Norrits (boerderij), **V**=Vermuë (boerderij), **B**=Buirsema (verdwenen), **D**=Dorpshuis, **NW** = Huis Noordwijk (verdwenen), **Ni**=Nieuwstraat, **H1**=in riet en elzenbosjes verborgen musketschutters, **H2** = passage van gedempte sloten waarlangs de Engelse ruitery aanviel en doorbrak tot achter Noordhorn.*

Afloop

Het succes van de Engelse aanval over het geprepareerde terrein duurde maar kort en veranderde in een ongeregelde terugtocht zodra men in de gaten kreeg dat de aanval van Willem Lodewijk ginds langs de kleiweg in het honderd was gelopen. En toen de Spaanse infanterie tegelijkertijd de tegenaanval inzette en daarbij in tegenstelling tot de Staatsen in formatie bleef eindigde de slag in een ordeloze vlucht: *'En terzelver tyd waren ook de Voetknechten, dewyl zy te vuurig hunne vyanden aanliepen, in het passeren der grachten, in wanorde gekomen; waar over Verdugo met zyne slagorde, die hy wel dicht in een gesloten had, sterk aankwam, met een verzerden pas; en hy met zyne twee Vanen Lançiers (ruiters), die aan zyne linkerzyde gestaan hadden, voor aan treffende , kwam daar eene generale vlugt onder der Staten volk, in diervoegen dat zy al 't Geschut daar laten moesten' (Van Meteren)*

Wat achterbleef

De vijandelijkheden duurden slechts korte tijd en na een enkele weken waren ook de Spaanse troepen verdwenen. Gesneuvelden werden van alle bruikbare zaken beroofd en verspreid begraven of niet gevonden. Hooft schrijft: *'Goeden buit maakten den Kooningschen met het plondren der Engelschen, daar zy wel geldt by vonden'*. En van de schans die Verdugo naar verluid tussen de molen en de Noordhorner Tocht liet aanleggen bestaat zelfs geen beschrijving. Wat rest zijn vermoedens en vage berichten. Zo zou men zou bij de aanleg van het fietspad langs de Friese Straatweg op mensenbeenderen gestuit zijn. Waar precies? In de kranten uit die tijd wordt er niet over gerept.

Tot nu toe wist ik alleen van de vondsten van Kees Beeftink en Herman Scholte. Ze liggen tentoongesteld in de molen Fortuna. Op mijn verzoek hebben de heren de plaatsen waar ze musketkogels en een zadelpommel (knop van een ruiterzadel) opgroeven op de topografische kaart ingetekend. De meeste kogels, de zwarte blokjes op de kaart, vonden zij in de percelen tussen de huidige Rijksstraatweg en de oude kleiweg. Dus in de buurt van de weg waarlangs de ruiters van Willem Lodewijk eerst richting Noordhorn galoppeerden en even later vluchtten.

Recente vondsten

In maart 2015 organiseerde de afdeling Noord Nederland van de AVN⁵ twee zoekdagen. Op het terrein van de slag werd gespeurd naar mogelijke overblijfselen. Dit onderzoek werd in tegenstelling tot dat van de eerder genoemde detectoramateurs op wetenschappelijk verantwoorde wijze uitgevoerd. Het betekent o.a. dat vindplaatsen (zwarte stipjes) zorgvuldig in kaart gebracht werden. En hoewel maar enkele grondeigenaren erin toestemden dat er op hun land werd gezocht waren de resultaten de moeite waard. Men vond rond de

boerderij van Vermuë in totaal zo'n 45 musketkogels. In het weiland ten zuidoosten van de keerlus werden er nog eens drie gevonden.

Conclusie

De locatie van de onlangs gevonden kogels, die maar een fractie vormen van het aantal dat die zaterdag in september werd verschoten, versterken mijn eerdere vermoeden dat het 'bergje' gezocht moet worden bij of zelfs op de plaats waar nu de boerderij van Vermuë staat. Dat zou betekenen dat Verdugo's troepen minder dicht bij Noordhorn opgesteld stonden dan algemeen wordt aangenomen.

¹ *Het Staatse leger telde 4000 man voetvolk en 500 man ruitery (verliezen 1600 à 2000) het werd aangevoerd door de Engelse veldheer John Norreys (Norrits). Twee andere legerleiders waren Willem Lodewijk van Nassau stadhouder van Friesland, en Diderik Sonoy. De sterkte van de Spaanse troepen beliep 5000 à 6000 man voetvolk 500 ruiters (verliezen 500-600). Ze werden aangevoerd door Francesco Verdugo. 'Tachtigjarige Oorlog' O. van Nimwegen e.a.Blz. 115. Boom Amsterdam 2013*

² *Kees 't Hart beschrijft op boeiende wijze zijn pogingen zich een beeld te vormen van de slag op de Mookerhei in 1574: Op het slagveld werd niet onophoudelijk gevochten, de strijd verliep in golven en met tussenpozen, er waren pauzes, die een half uur konden duren, waarin de vuurroeren werden herladen of afdelingen gehergroepeerd, ook tijdens de slag op de Mookerheide. De chaos van de daadwerkelijke gevechten moet enorm zijn geweest: eindeloos gebrul, hak-en slachtpartijen. Soms duurde zo'n infernale botsing van troepenafdelingen meer dan een uur, een melée noemde men dat. De slag bij Mook duurde zelf ongeveer zes uur, met tussenpozen en in wisselende hevigheid. K. 't Hart 'Daer geschiede groote moort' De Groene van 17-4-2004.*

³ *Pieter Christiaenszoon Bor: Oorsprongh begin en vervolgh der Nederlandsche oorlogen, P.C.Hooft: Nederlandsche Historiën seedert de overdraght der heerschappye van kaizar Kaarel den Vyfden, Emanuël Van Meteren: Historie van de oorlogen en geschiedenissen der Nederlanden*

⁴ *Francesco Verdugo: 'Voor God en mijn koning' vertaling Jan van den Broek, Van Gorcum Assen 2009*

⁵ *AWN staat voor: Vereniging van vrijwilligers in de archeologie*

Terug op het oude spoor



Vandaag de dag is er een enorme bedrijvigheid in en om Noordhorn en Zuidhorn. Het wegdek van allerlei wegen wordt aangepakt, wegaansluitingen worden veranderd of riolering wordt vervangen, maar die 'karweitjes' zijn maar klein vergeleken bij de bouw van twee gloednieuwe bruggen over het Van Starckenborghkanaal.

Al eerder is uitgelegd dat de hele vaarweg Lemmer-Delfzijl geschikt gemaakt wordt voor schepen van het type *Va* met lengte 110 meter, breedte 11.4 m, gewicht ongeveer 3000 ton, en geschikt voor vier lagen containers. Diepgang: max 4.5 m en hoogte max 9.1 m. Dat laatste bepaalt de hoogte die de twaalf bruggen (vaste en beweegbare) minstens moeten hebben, maar vanwege wisselende waterstand komt daar nog een kleine meter bij. In het volgende verhaaltje gaat het over de spoorbrug, waarvan we de werkzaamheden helaas slechts op afstand kunnen bekijken, dus niet van zo dichtbij als bij de brug tussen Noordhorn en Zuidhorn.

GRONINGEN - Het Van Starckenborghkanaal wordt de komende tien jaar zodanig opgeknapt en verbreed dat er grotere schepen kunnen varen. Met de opknapbeurt is een bedrag van 86 miljoen gulden gemoeid, waarvan 77 miljoen wordt opgebracht door het Rijk en de overige 9 miljoen door de provincie. Gedeputeerde J. Remkes van de provincie Groningen maakte dat dinsdag bekend. Als onderdeel van de verbeteringsoperatie wordt ook de spoorbrug bij Zuidhorn vervangen.

*Nieuwsblad van het Noorden
van 6 februari 1991*

De huidige spoorbrug heeft *maar* een hoogte van 7 meter, en dat is 3 meter te *laag*. De doorvaartbreedte is ruim 20 meter, terwijl 50 meter gewenst is om twee elkaar tegemoetkomende schepen voldoende ruimte te geven. Het is duidelijk dat er een geheel nieuwe brug moet komen. Het drukke treinverkeer moet uiteraard gewoon door kunnen gaan, zolang er nog geen nieuwe brug is. Kortom, de nieuwe brug komt naast de oude.

Die situatie lijkt heel veel op wat er in de jaren dertig van de vorige eeuw is gebeurd. De spoorlijn was er al (vanaf 1866), maar er was besloten het Van Starckenborghkanaal te graven. Omdat het gewone treinverkeer door moest gaan werd de spoorbaan met brug aan de zuidkant *naast* de bestaande baan aangelegd. Maar er was wel een **heel groot verschil**: de nieuwe brug werd in 1930 op 'land' gebouwd, evenals de nieuwe spoorbaan om de rails op de vereiste hoogte te krijgen. Waarom? Het kanaal was op die plek nog niet gegraven, zoals op de foto duidelijk is te zien. Pas nadat de brug klaar was groef men het kanaal onder de brug door. De oude spoorbaan had geen functie meer, en de rails werden verwijderd. Deze foto heeft in veel kranten gestaan. Op dat moment konden er nog treinen rijden op de oude spoorbaan. De stukken rail aan de rechterkant zijn wellicht van een smalspoor met kiepkarren dat destijds ook werd gebruikt.

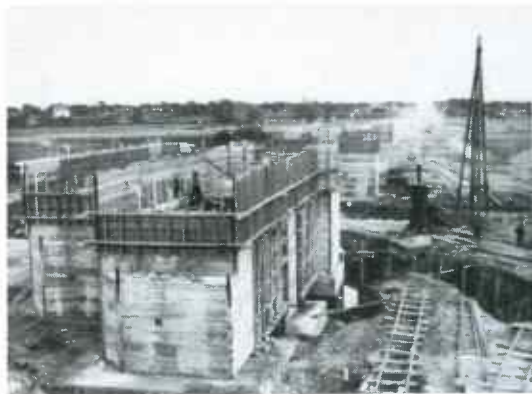


Foto 1 DE PIJLERS VOOR DE SPOORBRUG OVER HET NIEUWE KANAAL GRONINGEN-STAVOREN BIJ ZUIDHORN, waarover in de toekomst het treinverkeer Groningen-Leeuwarden zal worden geleid. *Nieuwsblad van het Noorden* van 23 juni 1932

DE NIEUWE SPOORBRUG BIJ ZUIDHORN.

Heden in gebruik genomen.

Onze correspondent te Zuidhorn schrijft ons: Hedenmorgen was reeds merkbaar, dat men bezig was de nieuwe spoorlijn voor het gebruik gereed te maken. De vroegtrenten uit Groningen en Leeuwarden passeerden met gematigden gang de los gemaakte wissels.

De trein, die om 10.50 uur uit de richting Leeuwarden het station Zuidhorn moet binnenloopen, was de eerste die de nieuwe baan en spoorbrug bereed, waarmede deze officieel in gebruik is genomen.

Ofschoon hieraan geen publiciteit was gegeven, vond dit plaats in bijzijn van verscheidene nieuwsgierigen.

Dit grootsche werk is nu dus geheel beëindigd.

Nieuwsblad van het Noorden woensdag 14 juni 1933

Nu, in 2016, dus ruim 80 jaar nadat de eerste brug over het Van Starckenborghkanaal klaar was, wordt daarnaast een hogere brug gemaakt, met langere opritten.

En dan ligt het voor de hand om die aan te leggen op de plek waar het oude spoor uit 1866 heeft gelegen. We kunnen dat op onderstaande foto zien. Links rijdt de trein nog op het spoor van 1933 en rechts en wat lager ligt nog de spoordijk uit 1866, zonder rails natuurlijk. Intussen wordt daarop al een flinke laag zand aangebracht, om de twee weken een halve meter hoger. Dan moet het zand beklinken. Dit zag je op 17 oktober 2016 vlak bij het tunneltje van de Westergast. Intussen is die zandlaag al heel wat dikker en dichterbij gekomen, en zelfs nu al hoger dan het huidige spoor. Kortom, als we straks per trein naar de nieuwe hoge spoorbrug rijden zijn we in feite weer terug op het oude spoor!.

Nog even over de geruchten dat die nieuwe bruggen niet hoog genoeg zijn. We hebben te maken met een besluit dat door een van de kabinetten Lubbers (1982 – 1994) is genomen. In 1991 verscheen een mededeling in het Nieuwsblad van het Noorden over het opknappen van het Van Starckenborghkanaal. Het gaat over het gehele traject Lemmer-Delfzijl.



In Friesland zijn al veel bruggen klaar en de spoorbrug in de lijn Groningen-Sauwerd is ook al jaren geleden in bedrijf genomen. Voor al die bruggen gelden dezelfde eisen, genoemd in het begin van dit verhaal. Dat er intussen ook wat andere types containers (hogere) zijn zou betekenen dat de bruggen te laag zijn voor vier lagen. Maar, de bindende afspraak van Lubbers met de binnenscheepvaartmensen is al 25 jaar geleden gemaakt en een flink aantal bruggen is klaar. Als je nu één brug duidelijk hoger (dus duurder) gaat maken is dat echt verkeerd besteden van veel extra geld.

Paspoort van een Zuidhorner uit 1860

Onlangs kreeg ik een nieuw paspoort. Een document waarin met vernuftige technieken een aantal belangrijke persoonsgegevens zijn vastgelegd.

Hoe anders zag zo'n document er in de 19e eeuw uit.

Een tijd waarin slechts een handjevol Nederlanders naar het buitenland reisde en daarvoor een officieel identiteitsbewijs nodig had.

Herkomst van het document

Enkele jaren geleden, toen ik intensief op zoek was naar gegevens over de borg Klinckema, las ik al speurend op het internet het volgende : *Het originele paspoort van Johan Hora Buma is in het bezit van de heer Siertsema te Winterswijk.*

Dankzij dit zinnetje kwam ik in contact met een nakomeling van de laatste Heer van Klinckema. Ik vond bij hem niet alleen het afgebeelde paspoort van zijn betovergrootvader maar ook diverse andere documenten en afbeeldingen waaronder ook bijgaande portretfoto.

De taal in het diplomatieke verkeer was Frans

Dit antieke reisdocument werd op 5 maart 1860 verstrekt door de Commissaris des Konings van Groningen. Het was één jaar geldig en de tekst was in het Frans gesteld. Vrij vertaald staat er:

Wij Florent Adrien Baron van Hall etc. minister van staat en van financiën, ad interim belast met het ministerie van Buitenlandse Zaken van Zijne Majesteit de Koning der Nederlanden, Prins van Oranje Nassau, Groothertog van Luxemburg etc. etc. Verzoeken (aan) en verlangen (van) uit naam van Zijne Majesteit alle admiraals, generaals, gouverneurs, commandanten, magistraten en andere officieren hetzij civiele hetzij militaire, Prinsen en Staten, bevriend en geallieerd met Zijne Majesteit om; Mijnheer Johan Hora Buma, gepensioneerd ambtenaar geboortig van Leeuwarden in Friesland en wonende te Zuidhorn in Groningen (niet alleen) te laten doorreizen - met al zijn kleding en bagage - op weg in Hannover, in Pruisen, in België, in Frankrijk en elders - zonder hem te laten lijden onder moeilijkheden of hindernissen van welke aard dan ook- mocht hij die ondervinden. Maar hem daarentegen - wanneer nodig - al de nodige hulp en bijstand te geven, of te laten geven waarvoor Wij (hen) erkentelijk zullen zijn.

Gedaan in Den Haag onder het zegel met onze wapens Van Hall.

Afgegeven in Groningen 5 Maart 1860 De Commissaris des Konings in de provincie Groningen, Soetens van Roijen.

De leges bedroegen Fl.4,95. En kennelijk was dit het eerste paspoort dat in 1860 in de provincie Groningen werd verstrekt want bovenaan staat met een sierlijke letter: *N I*

Reisdoel

Het is onbekend wat het doel van zijn buitenlandse reis was maar ik vermoed dat Johan Hora Buma van plan was om naar een kuuroord te reizen waar hij verlichting van zijn kwalen hoopte te vinden.

Over zijn gezondheid schrijft hij enkele jaren later in een brief aan zijn schoonzus te Weidum : *'Ik bevind mij thans tamelijk wel - maar de gestadige binnenkoortsen willen nog niet wijken en houden mij steeds in een zeer vermoeiden en afgematten staat'*.

Kort na dit schrijven is hij op 20 oktober 1863 overleden.



Johan Hora Buma

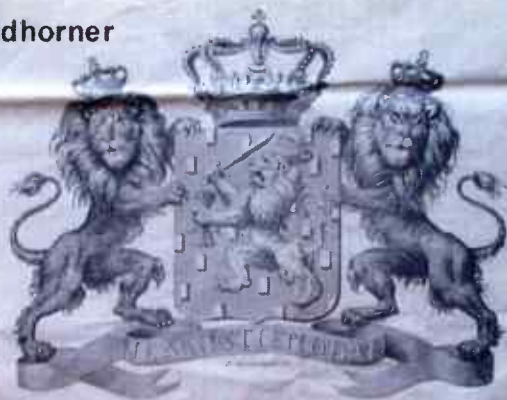
Deze opname van de Zuidhorner Johan Hora Buma moet rond 1860 gemaakt zijn.

Hij had Klinckema toen al laten afbreken en woonde op de boerderij de Oosterburg tegenover de huidige begraafplaats aan de Klinckemalaan.

Hora Buma was toen 62 jaar. En volgens het signalement op het paspoort was hij 1 m. 71 groot en had hij blauwe ogen, grijze haren en een spitse neus.

Verder was hij stokdoof en kon hij slecht zien.

P.P.
4.95



Plantier Grand-Bois des Champs de Saint-Hilaire,
et à la Couronne de Ebène,

« *Ministro d'U. e d. F. e. C.* Charge ad interim, du Ministre
du *Departement* de *SA MAJESTE*

Le Roi des Pays-Bas, Prince d'Orange Nassau,
Grand Duc de Luxembourg, &c. &c. &c.

Prisme et l'éclaircie.

SA MAJESTE, aus les Cours, Princes, Princesse,
Seigneurs, Ambassadeurs et autres Officiers, tant Civils que Militaires,
pour y être mis les Princes et Etats, Amis et Alliez de
SA MAJESTE, par le Baron de la Roche.

Wages & Particulars

Valérie pour
un 12.

Signature du Porteur

